

Seuraavien vuosisatojen tärkeimpiä paremiologisia lähde-teoksia ovat H. Gösekenin ja A. Thor Hellen kieliopit (1660, 1732) sekä F. J. Wiedemannin klassinen »Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten» (1876); niihin sisältyi 74, 525 ja yli 4000 vironkielistä sananlaskua. Mainiot keruuorganisaattori-kilpaveikot Jakob Hurt ja M. J. Eisen saivat 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa kokoon 76 000 + 24 000 sananlaskutekstiä. Kun Erna Normann toimitti 1955 julkinoin 3500-numeroisen valikoiman, »Valimik Eesti vanasõnu», hän arvioi Tarton Kirjandusmuuseumin arkistoiheen sisältävän noin 160 000 sananlaskua ja puheenpartta.

Tieteellisen sananlaskujulkaisun arkkitehteiltä puuttuvat sanakirjantekijäin vakiintuneet kansainväliset mallit. Suuraineiston järjestämiseen ja ryhmittelyyn voi käyttää neutraalia aakkostamista, kronologisia ja kielellis-maantieteellisiä kriteerejä, mutta myös sisällöllis-ideologisia, temaattis-strukturalistisia, sananlaskun käyttöyhteyteen ja -tarkoitukseen, sen metaforakieleen, tyylikeinoinhin ja toisintofrekvensseihin nojaavia perusteita. Kombinaatiomahdollisuuksia on niin runsaasti, että tuskin koskaan näkee uuden edition toistavan edeltäjiensä mallia aivan sellaisenaan. Analysoidessani vuonna 1972 parisataa keskeistä lähde-teosta tältä kannalta panin merkille, että 18 % niistä sovelsi temaattisia muttei aakkosellisia kriteerejä, 33 % aakkosellisia muttei temaattisia, 42 % rinnan molempia kriteerejä (FFC 211).

Kun Viron sananlaskujen I sidos oli ilmestynyt vuoden 1980 fennougristikongressin kunniaksi, Pentti Leino kirjoitti siitä Virittäjään perusteellisen esitelyn (1981 s. 367–372). Suurteoksen käsikirjoitus oli valmistunut jo 1975, ja Leino oli hyvin selvillä sen sisällöstä. Voisin tyytyä kertaamaan hänen loppupäätelmänsä: ei vain kansallinen vaan myös kansainvälinen merkkiteos. Koko kuusisidoksisen monumentin käyttö toki selventää kuvaa valitun editiomallin toimivuudesta.

Virolainen monumentti

Eesti vanasõnad I–V₂. Toimetanud A. KRIKMANN ja I. SARV. Koostanud L. Briedis, A. Hussar, A. Krikmann, E. Normann, V. Pino, E. Ravis, I. Sarv ja R. Saukas. Monumenta Estoniae Antiquae III. Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut, Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum. Kirjastus »Eesti Raamat». Tallinn 1980–1988. 4056 s.

Viron vanhimmiksi tunnetuiksi sananlaskuiksi on hieman epäröiden hyväksyty apotegmat *Kuy Taiuas koitap si Tallopoick hobosett jotap ja Arro, Rickus Ika-peeuf Remus*, jotka Lorentz Becker pani paperille Hiidenmaalla vuonna 1587.

Yksi toimituskunnan radikaaleja ratkaisuja on ollut »puolet pois» -lähdekriitikki: 162 500:sta löytyneestä sananlaskutekstistä on kelpuutettu mukaan 82 500 tekstiä jaoteltuina 15 140 eri sananlaskutyypiksi. Punnittiin 2085:n kerääjän kynänjäljet vertailemalla niitä koulukirjojen ja varhempien keräelmien vastaaviin sananlaskuihin, laadittiin »autenttisuuskortisto» toimittajien avuksi. Teoksen IV osaan sisältyy 142-sivuinen kerääjärekisteri, josta lukija saa yksityiskohtaiset tiedot kerääjistä, heidän eri keräelmiensä luotettavuudesta ja alkupe-
räästä. Kun itse aineistoon ei liity (osissa I–III) tietoa eri tekstien iästä, kerääjärekisteri antaa mahdollisuuden päästä perille harvinaisten versioiden luotettavuusasteesta ja saantiajasta.

Siitä, miten kumouksellista uudistusta isotöinen frekvenssianalyysi on merkinnyt sananlaskuedition tieteellisen käyttövalmiuden hyväksi, antakoon käsityksen pikku sikermä lähisukuisten sananlaskutyypien otsikkotoisintoja, kunkin jäljessä aitojen toisintojen lukumäärä ynnä sulkeissa kokonaisfrekvenssi.

- 1439. Hommiku kukega, õhtu koeraga. 1 (1).
- 3112. Kanadega magama, kukkedega üles. 3 (22).
- 3113. Kanadega magama, sigadega üles. 25 (29).
- 10371. Sigadega magama ja kanadega ülesse. 25 (36).
- 11461. Sie taba talu hävitäb, kie õhta virku ja hommiku laiska. 3 (3).
- 14525. Õdangu varra magama, homgu tule varra üles. 1 (1).
- 14529. Õhtul tants armas, homikul uni magus. 1 (1).
- 14535. Õhtu vara öösele, homiku vara teele. 2 (6).
- 14699. Õnnelik on õhtune hiline ja hommikune varane. ? (1).

Neljässä ensin mainitussa sananlaskutyypissä kukko ja koira edustavat aamuin illoin valpasta, sika aina uneliasta elämäntapaa, kun taas kanat ovat aamunvirkun ja illantorkun ihmisen eduskuvia. Viidessä viimeisessä tyypissä sa-

moja käyttäytymisen eroja havainnoidaan ilman eläinsymboliikkaa. Esille tulee neljä vaihtoehtoa:

- 1) varhain maata — varhain ylös (3112 10371 14525 14535);
- 2) myöhään maata — myöhään ylös (11461 14529);
- 3) myöhään maata — varhain ylös (1439 14699);
- 4) varhain maata — myöhään ylös (3113).

Sen sijaan että etnologi noukkisi aineistosta pari mieleistään toisintoa ja toteaisi: entisajan virolaisilla oli tapana — — nykytutkija punnitsee eri kannanottojen painoa kaikkien aidoiksi osoittautuneiden 61:n toisinnon valossa. Ne jakautuvat em. vaihtoehtojen kesken: 31 — 4 — 1 — 25. Kontekstitietojen puute jättää epäselväksi, sävytyykö tyyppi 1439 (Hommiku kukega, õhtu koeraga) aamunvarhaisesta iltamyöhään stressaantuvan työn orjan säällittelyksi vai uupumattoman työn sankarin ihailuksi. Asia oli frekvenssilukujen valossa melko yhdenmukainen. Melkein koko mielenkiinto on kohdistunut 1. ja 4. vaihtoehtoon: aamunvirkkuun ja illantorkkuun »ahkeeraan» sekä pitkäuniseen »laiskaan». Tässä on silmään pistävä ero verrattuna vastaavaan suomalaisperinteeseen, missä kielteisenä elämäntapana mainitaan yleensä illanvirkku ja aamuntorkku (2. vaihtoehto).

Frekvenssipohjaisen asenneanalyysin edellytyksenä on, että sananlaskutyypit todella ovat vertailukelpoisia: idealtaan ja ytimeltään riittävän homogeenisia. Tyypitartikkelien rajauskriteerit on teoksen johdannossa julkistettu kiitettävän selkeästi. Niin kuin Pentti Leino pani merkille, eri toimittajat soveltavat kriteerejä jossain määrin epäyhtenäisesti, milloin hyvin hienojakoiseen, milloin väljään tyyppi- jaotteluun päätyen.

Esimerkkiaineistossa toimittajien ongelmana on ollut kaksi poikkeuksellisen pitkää toisintoa:

Laisk läheb kanadega magama, tõuseb sigadega üles; usin läheb sigadega

magama, tōuseb kanadega üles.
Kes õhtu kukk, hommoko siga; kes
õhtu siga, sii hommoko kukk.

Ongelma on ratkaistu sijoittamalla mo-
lemmat tekstit itsenäisinä alatyyppeinä F
ja G sekä 3113:n että 10371:n puitteisiin.

Edellinen teksti (3113F = 10371F) to-
della on kahden suosikkityypin (3113C
ja 10371B) yhdistelmä.

Sen sijaan jälkimmäinen teksti (3113G
= 10371G) on idealtaan, formulaltaan ja
sanoitukseltaan varsin itsenäinen. F-
tekstiin sen yhdistää sika-kuva sekä kias-
tinen nelilauserakenne. Jälkipuoliskol-
taan («ken illalla sika, se aamulla kuk-
ko») se tulee lähelle alatyyppejä 10371D
ja -E. Alkupuoliskon »kes õhtu kukk»
on ainutlaatuinen koko aineistossa ja
tarkoittanee pikemmin illalla kiekujaa
tai kukkujaa kuin varhaista levolle meni-
jää. Korrelatiivinen »kes — sii (see)»
-formula kiteyttää tässä yleispätevän
syy-seuraus-teesin, samanluonteisen kuin
14529:n »(Jos) illalla tanssi rakas, (niin)
aamulla uni maittaa».

Olisin siis esimerkkiaineiston syste-
moijana puoltanut »Kes õhtu kukk ...»
-sanalaskun itsenäistämistä omaksi
tyypikseen. Siihen on nähdäkseni vah-
vemmat perusteet kuin tyyppien 14525
ja 14535 erilläänpitoon. Sisällönanalyyt-
tisesti korjaus vaikuttaisi neljän vaihto-
ehdon frekvenssiskaalaan olemattoman
vähän: 31 — 5 — 1 — 24.

Tieteellisen ainesjulkaisun perushyvei-
tä on detaljien ja asiakokonaisuuksien
löydettävyyys. Kun esimerkiksi tyyppi
3113:een sisältyy toisintoja, joiden en-
simmäisenä nominina vaihtelee 'kana',
'siga', 'laisk' ja 'õhtu', voisi tietyn sanan-
laskutekstin jäljittäminen teoksesta olla
hyvin hankalaa, ellei IV osaa aloittaisi
erinomainen 256-sivuinen sanahakemis-
to. Esimerkiksi pohjoisrannikon suoma-
laiseen lainasanalaskuun »Sie taba talu
hävitab, kie õhta virku ja hommiku
laiska» (11461) ei ole viitettä ainoankaan
synonyymisanalaskun yhteydessä, mut-
ta sanahakemistossa siihen viitataan pe-
rästi seitsemän hakusanan kohdalla:
hommik: laiska; *hävitama*: taba talu;

laisk: hommikul; *tal*: taba — hävitab;
taba: hävitab; *vir*: õhtul; *õhtu*: virku.

Eesti vanasõnad IV:n sanahakemistoa
voi suositella jokaiselle, joka tarvitsee
nopeasti käsille tietyn viron kielen sanan
aitoja käyttöyhteyksiä ja murremuotoja.

Idioottivarmasta hakusanajärjestel-
mästä huolimatta kielitaitoinenkaan tut-
kija tuskin saisi suurteoksesta vähällä
vaivalla esiin vaikkapa yhdeksän maa-
tameno-ylösnousu-aiheisen sananlasku-
tyypin sikermää. Siihen tavoitteeseen
auttaa ylimääräinen oikotie: Anne Hus-
sarin, Arvo Krikmannin ja Ingrid Sarvin
toimittama ja v. 1984 julkaistu 622-si-
vuinen kansanpainos *Vanasõnaraamat*.
Siinä tieteellisen edition luotettavimmat
otsikkosananlaskut ja tärkeimmät ala-
tyypitkin on jaoteltu 988:ksi temaatti-
seksi ryhmäksi, ja ryhmästä 405 (Nouse
varhain ja rupea varhain levolle) löytyy
viisitoista esimerkkiaineistoni 61:stä toi-
sinnosta, EV-viittein varustettuina. Har-
voin lienee kansanpainos yhtä olennai-
sesti helpottanut tieteellisen laitoksen
käyttöä.

Vanasõnaraamat-kirjan temaattisista
ryhmistä kiehtovin on n:o 988. »Möist-
mata möistukõnesid». Se esittelee 125
virolaista sanalaskua, joiden ideaa tai
käyttöyhteyttä toimittajat arvailevat tai
pidättyvät edes arvailemasta. Huomaan,
että »Vanhan kansan sanalaskuviisau-
den» toimittajan olisi v. 1953 pitänyt ra-
kentaa kirjansa loppuun vastaavanlainen
pyydys paremiologisille pähkinäsärki-
jölle.

Tieteellisen edition IV osa sisältää sa-
na- ja kerääjähakemiston lisäksi pitjä-
rekisterin, luettelon vähintään 20-toisin-
toisista sanalaskutyypeistä yleisyysjär-
jestyksessä ynnä viitteet tyyppiartikke-
leihin, joiden yhteydessä viitataan pu-
heenparsiin, wellerismeihin, vanhoihin
tai uudempiin kansanrunoihin, arvoituksii-
n ym. perinnelajeihin sekä raamatun-
kohtiin. Esimerkiksi Viljannin murteen
tutkija löytää pitjärekisterin avulla sa-
toja viljantilaisia sanalaskunäytteitä.

Suomalaiselta kannalta erityisen jän-
nittävä on virolaisten suosikkisanalasku-

kujen katselmus. Miksi esimerkiksi 270-toisintoinen »Parem pool muna kui tühi koor» on vailla suomalaista vastinetta? Miksi meidän suosikkimme »Ei kukko käskien laula» on torjuttu Virosta? Tapauksia on sadoittain, ja niiden selittämiseksi tarvittaneen virolaisen edition ja Kansanrunousarkiston laajojen kopio-kortistojen lisäksi kontrastiivista kielen-tutkimusta, ekologis-etnologista vertailua ja viime kädessä eri itämerensuoma-laisten kansojen syvimmän erikoislaadun oivaltamista.

Havaintojeni mukaan torjunnan tois-tuvimpina syinä ovat Suomen puolella 1) miljöön toisenlaisuus (Häda ajab här-ja kaevu), 2) henkisen ilmaston toisen-laisuus (Kes kannatab, see kaua elab), 3) kilpailukyvyltään ylivoimainen oma sananlasku (Parem suutäis soolast kui maotäis magedat – vrt. Suolainen ja sa-kea on talonpojan makea, Ei makeaa mahan täydeltä).

Viron ja Suomen suosikkisananlasku-jen frekvenssipohjaista vertailua vaikeut-taa se, että Helsingissä sananlaskutyypit yleensä rajataan väljemmin kuin Tartos-sa ja Tallinnassa.

Esimerkiksi Paavalin 2. Tessalonika-laiskirjeen 3:10 yhdistetään Virossa 35-toisintoiseen sananlaskutyyppiin 12448: Kes ei taha tööd teha, see ei pea ka sööma. Proverbia septentrionalia -teok-sessa saman tyypin piiriin sisällytettiin lisäksi virolaisjulkaisun tyypit 11758, 12078, 12431, 12447, 12449, 12452, 12453, 12463, 12465 ja 12466, yhteiseltä toisintomäärältään noin 26. Hieman kri-teerejä väljentäen sopisivat tuon vanha-kantaisen sosiaalipoliittisen normisanan-laskun vastineiksi vielä 6353, 11769, 12426, 12442, 12458, 12460, 12476, jol-loin sananlaskutyypin virolainen frek-venssi kohoaisi 35:stä sataan.

Yhden murre- tai kielialueen sanan-laskuston profiili epäilemättä terävöityy aineiston ylimääräisistä, moniportaisista rajankäynneistä. Jos tähtäimessä on kansainvälinen vertailu, lainasuhteiden ja geneettisten yhteyksien selvittäminen, on järkevää jättää paikalliset hiukset

halkomatta. Paremiologian kunnianhi-moisimmat tavoitteet jäävät ilmeisesti saavuttamattomiin, ellei sananlaskujen tyyppiajaottelussa päästä yhteiseen as-teikkoon, siihen tapaan kuin kansainvä-lisissä satutyypiluetteloissa.

Eesti vanasõnad -teoksen tyyppiartik-kelit eroavat lähimmän mallinsa, Morris Palmer Tilley'n klassisen »A Dictionary of the Proverbs in England in the Six-teenth and Seventeenth Centuries» -jul-kaisun (Ann Arbor 1950) rakenteesta si-käli, että aineiston ensisijaisena järjes-tämisen kriteerinä ei ole toisintojen ikä vaan typologia. Lukijan on suhteellisen helppo päästä perille tietyn virolaistyy-pin alueellisesta hajonnasta, kun taas sen ikäkerrostumista ja yleistymisestä tai harvinaistumisesta on hankalampi hah-mottaa yleiskuvaa.

Yksi virolaisen sananlaskuedition erinomaisia yleisratkaisuja on kansainvä-lisen, viroa osaamattoman lukijakunnan palvelu kahdella lisäsidoksella: Зстонские пословицы V:1 ja Estnische Sprichwörter V:2. Niihin sisältyy I osan harvinaisen syvälle käyvä johdantoluku sekä 15 140 tyyppiartikkelien otsikkosa-nanlaskua frekvenssietoimeen, toisinaan myös selityksineen. Voi olla, että umpi-venäläinen tai -saksalainen lukija olisi ollut vielä kiitollisempi, jos aineisto olisi järjestetty käännöskielen hakusanoja noudattavaan aakkosjärjestykseen tai turvauduttu peräti Vanasõnaraamat-kir-jan temaattiseen ainespohjaan. Suoma-laisella lukijalla ei ole aihetta valittaa ratkaisua.

Suurteos, jonka virolainen työryhmä on vuosina 1964–1975 erittäin vaikeissa olosuhteissa saanut rakennetuksi, todis-taa veljeskansamme folkloristiikan yhä pystyvän samanlaisiin eurooppalaista huipputasoa edustaviin saavutuksiin kuin Walter Andersonin ja Oskar Loo-ritsin päivinä. Olen ehkä yksipuolisesti nostonut näkyviin sellaisia innovaatioita, joiden suunnassa yhden kielialueen sananlaskujulkaisua voitaneen kehitellä vielä palvelukykyisemmäksi. Kokonai-suutena Eesti vanasõnad I–V₂ on lajin-

